

Om heuristik och normal vetenskap

Kritiska reflektioner över Johan Asplunds Essä om *Gemeinschaft* och *Gesellschaft*

BJÖRN ERIKSSON

Sociologiska institutionen, Uppsala universitet

Inledning

I boken *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft* (1991) gör Johan Asplund en tolkning, för att inte säga försök till *Ehrenrettung* av Ferdinand Tönnies' begreppspar *Gemeinschaft* och *Gesellschaft* från 1887.¹ Diskussionerna präglas av samma vindlande sociologiska fantasi som alltid i Asplunds skrifter, med häftiga svängningar mellan detaljanalys och vidsträckta intellektuella panoraman. Det är få författare det är ett så odelat nöje att läsa som Asplund just genom hans förmåga att spegla avgörande stora frågeställningar i till synes detaljartade fenomen.

Asplunds styrka och specifika kontur som sociolog och analytiker ligger, som jag ser det, i två egenskaper. Dels i hans begreppsanalytiska förmåga där han ofta lyckas utveckla analysen till skön konst och göra den lika spännande som en detektivroman – begreppsanalys som *puzzle-solving*. Dels, och än mer kanske, hans förmåga till heuristik, till fruktbara inläsningar, till igenkänningar och ibland konstruktioner av dramatiska intellektuella perspektiv i till synes platta eller dunkla texter.

Heuristik är emellertid en svårbalanserad kunskapsform. Den borde inte vara självtillräcklig, en sorts vetenskapens eller intellektualismens *l'art pour l'art*. Dess mål borde ju till syvende och sist vara att tillhandahålla arbetsbara frågeställningar åt den mer tungfotade och fyrkantiga normalvetenskapen. En sådan börda eller låsning är naturligtvis en black om foten för heuristikern men kunskapsformens problem är att utan en sådan länk tenderar heuristiken lätt att omvandlas till ekvilibristik, till cirkuskonster.

För att kunna agera heuristiskt ställs vissa specifika krav på utövaren. Heuristikern flyger över det normala kunskapsfältet och kan i kraft av sin höjd se drag och linjer i landskapet som är fördolda för dem som går med näsan ner i marken. För att kunna flyga på detta sätt får naturligtvis barlasten av medförd kunskap inte vara alltför tung, då snärjer man in sig i detaljerna och orkar aldrig lyfta. Det är ju också påfallande hur ofta man i Asplunds texter stöter på ursäkter eller begränsningar av typen "Min tolkning blir nu ganska fri . . .", "Läsaren bör observera att jag här helt håller mig till författarens utsagor, jag har

ingen oberoende kunskap om detta”, ”Jag lämnar nu författarens framställning”, etc.

Detta är naturligt och legitimt, men har naturligtvis sina risker. Sådana analyser har möjligheten att formulera nya frågor, delvis på basis av det höga perspektivet, delvis på basis av den ”oskuld” – jag kan inte hitta något bättre ord – eller det ”oansvar” som finns så länge man inte förbundet sig till en viss kunskapsmassa eller kunskapstradition. Men just denna ”oskuld” eller detta ”oansvar” för naturligtvis också med sig risken för irrelevans. De linjer som antyds, och mer blir det ju sällan från detta perspektiv, kan helt enkelt riskera att vara ointressanta för dem som arbetar nere på marken: det är inte deras problem. Jag vill här samtidigt markera att i den bok jag, oftast, tycker bäst om i hans produktion, *Det sociala livets elementära former*, lyckas han hålla stadig kontakt med markstationen samtidigt som han utför sin vanliga flykt.²

Jag vill på en gång slå fast att i fråga om den bok som här ska diskuteras ställer jag mig mycket kritisk, jag betvivlar hela projektets teoretiska värde. Här har, vill jag påstå, heuristiken helt enkelt gått fel.

Låt mig göra några tillrättslägganden vad avser min läsning. För det första kommer jag, efter Asplundskt föredöme, att lita på vad han säger och inte bry mig om eventuella förvecklingar med Ferdinand Tönnies. För det andra kommer jag att helt koncentrera mig på diskussionen kring begreppspar *Gemeinschaft/Gesellschaft* (nedan förkortat till G/G) och lämna appliceringarna åt sidan. Det betyder att stora delar av Asplunds bok inte kommer att beröras i diskussionen.

Min såväl motivationsmässiga som teoretiska utgångspunkt för kritiken finns formulerad på sidan 9:

”Gemeinschaft” och ”Gesellschaft” är sociologins kanske mest seglivade och grundläggande samt även fruktbare begreppspar.”

Att begreppspar är seglivat är naturligtvis svårt att bestrida. Däremot kommer jag att konfrontera påståendet att det är begreppspar i denna form som är fruktbart och fundamentalt. Jag vill i stället hävda att det är i synnerhet *en* av de många ingående begreppsliga abstraktioner begreppspar omfattar, som är det fruktbara och fundamentala, och att resten av begreppsinnehållet endast förvirrar, försvårar och fördunklar denna abstraktion. Jag bestrider inte att G/G knyter an till en diskussion om sociologins centrala teoretiska problem, det som svarar för sociologins *raison d'être*. Det är emellertid min övertygelse att Tönnies' distinktion *endast* antyder problematiken, inte löser den, inte ens formulerar den på ett rimligt, det vill säga arbetsbart sätt.

Ändock är naturligtvis distinktionen förledande, familjär och bekräftande. Det är därför det är så lätt att glida in i den. Man erfar samma reaktion som hävdades till förmån för senator Barry Goldwater på

60-talet när de rationella argumenten tröt, "In your hearts you know he is right." Till denna punkt skall jag återkomma för den utgör min centrala invändning.

Vad är Gemeinschaft och Gesellschaft?

Diskussionen kan lämpligen inledas med två citat som båda avser att belysa G/G.

All förtrolig, privat och exklusiv samlevnad uppfattas som hörande till Gemeinschaft, skriver Ferdinand Tönnies. Gesellschaft däremot är det offentliga livet (s63).

Gemeinschaft är en naturlig och oplanerad social enhet, en organism; Gesellschaft är något uttänkt och konstgjort, en mekanism (s67).

Läsaren hamnar snabbt i frågan vad 'Gemeinschaft' respektive 'Gesellschaft' egentligen står för? Ska man hålla sig till den övre definitionen eller den nedre? Säger definitionerna samma sak? Och om de inte säger samma sak är de förenliga? Denna förenlighetsproblematik är högst reell och ett av de avgörande problemen med distinktionen: distinktionen gör ju anspråk på tillämplighet i olika oförenliga eller i varje fall svårförenliga, diskursiva sammanhang. I varje fall tre sådana sammanhang kan urskiljas: ett rättsligt, samhällsorganisatoriskt där det offentliga livet ställs emot det privata intima livet; ett sociologiskt där en typ av socialitet ställs mot en annan typ av socialitet; samt en historisk, nästan historiefilosofisk, där ett historiskt stadium ställs mot ett annat historiskt stadium. Det är självklart att en sådan begreppshistorisk situation lika mycket underlättar heuristiken som den försvårar analysen.

För att inledningsvis få grepp om dessa definitioner eller definatoriska ansatser, i akt och mening att undgå mångdiskursiviteten, måste definitionerna upplösas, själva termerna G/G föras åt sidan och en uppsättning påstående formuleras. Vilka av dessa erhållna påstående kan bejakas och vilka måste förkastas?

1. *Förtrolig, privat och exklusiv samlevnad äger (endast) rum i naturliga och oplanerade sociala enheter;*
2. *Förtrolig, privat och exklusiv samlevnad kan vara uttänkt och konstgjord;*
3. *Det offentliga livet är (alltid och helt och hållet) något uttänkt och konstgjort;*
4. *Det offentliga livet innehåller naturliga och oplanerade sociala enheter.*

Tesen om G/G hävdar riktigheten av 1 och 3 och omöjligheten av 2 och 4. Jag vill emellertid hävda att alla fyra påståendena är försvarbara – 1 och 3 får i sammanhanget betraktas som självklara och utan behov av argumentation – dock med den skillnaden att nummer 2 är något tveksam medan nummer 4 är mycket försvarbar. Jag vill diskutera båda utifrån konkreta exempel.

Asplund beklagar Tönnies' tendens att låta familjen i alltför stor utsträckning representera Gemeinschaft. Likväl kan vi börja belysa punkt 2 utifrån familjen. Utan att argumentera alltför sammanhängande vill jag räkna upp några aspekter av denna som stärker punkt 2 och som i varje fall problematiserar punkt 1.

I vilken utsträckning är och har familjen varit en naturlig och oplane-rad social enhet. Jag vill påstå att familjebildning i all huvudsak fram till de två tre sista generationerna har ägt rum på basis av planering, inte basis av något spontant uppkommet tycke. Jag vill vidare påstå att för stora delar av världen gäller detta fortfarande. Föräldrarna planerar helt enkelt giftermål för sina barn. I bondesamhället var det naturligtvis lika väsentligt att ett giftermål var föremål för planering – det var ju på sitt sätt den enskilt viktigaste handlingen i ens liv, en handling som satte gårdens och livets öde på spel. I de högre klasserna var sådana ekonomiska och politiska allianser lika påfallande vanliga.

Till detta kan man också ställa frågor om i vilken utsträckning den familjebildning Tönnies och Asplund avser verkligen var ”privat och intim”. Om inte denna lite mytiska familj i realiteten var helt reglerad i termer av ålders- och könsförväntningar, att det med andra ord inte var frågan om någon individualiserad intimitet.

Mot detta kunde man kanske invända att *uppkomstbetingelserna* för en särskild socialitet inte spelar någon roll, det viktiga är att socialiteten får en egen intim, privat karaktär när och hur den än uppstått. Det skulle emellertid medföra att den andra definitionen faller eftersom planering, som alltid har att göra med uppkomstbetingelserna, skulle försvinna som diskriminerande egenskap. Ingenting i Asplunds eller Tönnies' beskrivningar förefaller heller medge en sådan möjlighet: Gemeinschaft producerar Gemeinschaft och Gesellschaft Gesellschaft.

En andra invändning kunde göra utifrån frågan *vem* som planerar – Asplund påpekar ju uttryckligen att ”den sociale ingenjören” aldrig kan planera fram ett Gemeinschaft. Frågan är om det blir annorlunda om det är föräldrarna som planerar. Problemet med denna invändning är dock att försöket att definiera Gemeinschaft respektive Gesellschaft snabbt hamnar i cirklar.

Det kanske mest iögonenfallande problemet gäller dock punkt 4 ovan. Hur ska man betrakta ekonomiskt beteende, marknaden, det beteende Adam Smith betecknade ”the propensity to truck, barter, and

exchange one thing for another". I Tönnies' distinktion, och framför allt Asplunds version av denna, hänförs sådana beteenden prompt och utan undantag till Gesellschaft: "Gesellschaft är ingenting annat än en marknad och marknadens konfliktprincip är givetvis av ekonomisk natur." (s 73)

Detta är uppenbart problematiskt. En problemspekt av mindre betydelse är att marknaden i en mening tillhör det offentliga livet och i en annan mening naturligtvis inte gör det. Den allmänna opinionen har till exempel bara i vissa speciella fall anledning och rättighet att bekymra sig om vad som händer på marknaden, till skillnad från vad som händer i det politiska livet. Oberoende av detta måste man naturligtvis samtidigt medge att den inte gärna kan höra till det intima livet heller. Men betyder det att punkt 4 måste vara falsk?

Från den andra definitoriska deklARATIONEN ovan kan jag inte se att någonting hindrar det ekonomiska grundbeteendet att hänföras till Gemeinschafts definition även om jag naturligtvis håller med om att det låter språkligt konstigt. Det förefaller emellertid ännu svårare att hävda att uppkomsten av marknader, liksom uppkomsten av marknadsmässigt beteende vore någonting planerat och konstgjort, något *konstruerat och artificiellt*, i likhet med inrättandet av ett företag eller en byråkratisk organisation. Likväl formulerar Asplund detta på ett sätt som inte kan missförstås: "Gesellschaft /det uttänkta och konstgjorda/ är ingenting annat än en marknad . . ." (s 73).

Det förefaller orimligt att insistera på en sådan tanke. Såväl för Smith som för Marx, för att hänvisa till några av Tönnies' influenser, var marknaden inte något konstruerat och artificiellt, marknaden var något naturligt, något ofrånkomligt uppkommet och organiskt reproducerat givet vissa betingelser. På den punkten lutade de sig ju också mot såväl konfirmerande historieskrivning som en upplevd verklighet: marknaden är i så liten utsträckning konstruerad och artificiell att den i stället av olika nationella myndigheter ständigt försökt begränsas, tuktas, förhindras och regleras genom förbud och restriktioner som tullar, näringsförbud, förbudet mot ränta, förbudet mot karteller, etc.

De ekonomiska beteendena har alltså framstått som en *organisk* kraft som inte artificiellt behöver konstrueras och inte heller avsiktligt vidmakthållas. Marknaden har behandlats som likvärdig med andra organiska krafter – sociala passioner, sociala rörelser, mänskligt tänkande etc – som man ansett behövt reglering därför att de annars riskerat bryta sönder den sociala enheten och helheten.

Slutsatserna av dessa invändningar är ofrånkomliga. Jag kan inte se annat än att de definitoriska deklARATIONERNA är ofullständiga. De avskiljer inte beteenden på de sätt de gör anspråk på. Det krävs med andra ord fler diskriminanter, observera, fler definierande *fundamentala*

diskriminanter, för att etablera distinktionen G/G och åstadkomma den sortering distinktionen rekommenderar.

Vad är det med andra ord som hänt i Asplunds diskussion? Jag vill påstå att den behandlar och blandar samman två olika fenomen som har uppenbart svårt att fungera tillsammans i en systematisk diskussion, och att detta är något som alltid riskerar att inträffa i sammanhang där denna distinktion används. Två saker glider ständigt samman:

- dels *föreställningarna* om G/G;
- dels *definitionsförsöken* av G/G.

Det bör nu stå klart att de anförda definitionsförsöken av G/G inte täcker de föreställningar om dem som Asplund och Tönnies ger uttryck för. Gemeinschaft liksom Gesellschaft betyder alltid något mer eller något annat än det som fastställs definitionsmässigt. Detta är naturligtvis anmärkningsvärt – vare sig upphovsmannen eller en så begreppsligt lyhörd uttolkare som Johan Asplund *kan* definiera de föreställningar de pläderar för. Föreställningarnas konnotationsmängd är oreglerbar. En sådan situation ger anledning, menar jag, till följande slutsats:

Ingen begreppslig definition kan täcka föreställningen om Gemeinschaft och Gesellschaft.

Försöker man begreppsligt definiera föreställningarna i termer av det offentliga och intima livet, hamnar man i svårigheter. Försöker man definiera dem i termer av organiskt eller artificiellt beteende hamnar man i svårigheter: *termerna är odefinierbara.*

Följdfrågan är naturligtvis vad något sådant kan bero på. Svaret på detta formuleras, enligt min åsikt, föredömligt av Asplund själv:

/Vi behöver bara/ få en vink om vad slags förhållanden eller realiteter som åsyftas för att vi genast skall vara med på noterna. Jag tror att vi dessutom, så snart vi har fått vissa ledtrådar, är kapabla ... att brodera vidare på temat. (s 12)

Jag tror att Asplund här träffar alldeles rätt. Gemeinschafts- och Gesellschaftsliknande föreställningar präglar och har under lång tid präglat vårt commonsense tänkande över samhället. Ett sådant tänkande är, till skillnad från ett vetenskapligt tänkande, bekräftande, familjärt, och bygger på igenkännbar erfarenhet, men kan inte distansera sig från den verklighetens påtaglighet i vilken det uppkommit, kan i princip inte lägga till någonting till de erfarenheter vi har utan kan bara förvalta dem i de givna former i vilka de uppmärksammas.

En vetenskap kan inte *bygga* på sådana former. Sådana former kan inte vara *fundamentala* för en vetenskap. En vetenskap kan inte utan vidare acceptera att den verklighet den arbetar med är just den påtagliga vi råkar leva i som subjekt. Vetenskapen måste utgå från att den verklighet den ska fånga är något undflyende och svårfångat. Den måste

postulera att våra sinnen inte utan vidare kan ta del av denna, utan att dessa är så servila gentemot vårt vanliga sätt att se att vi måste införa kontrollerande och distanserande instrument för att undgå att bara reproducera det vi redan vet. Vetenskapligt arbete – i synnerhet socialvetenskapligt – måste därför alltid riskera att göra sig löjlig inför commonsense, genom sitt avståndstagande från det självklara, och måste samtidigt acceptera detta pris för att kunna låta sig överraskas. Commonsense utesluter möjligheten av överraskningar.

Ingen har, i mitt tycke, formulerat detta bättre än Adam Smith,

For though it is the end of Philosophy, to allay that wonder, which either the unusual or seemingly disjointed appearances of nature excite /to establish an ordinary course of things, that is/ yet she never triumphs so much, as when, in order to connect together a few, in themselves, perhaps, inconsiderable objects, she has, if I may say so, *created another constitution of things, more natural indeed, and such as the imagination can more easily attend to, but more new, more contrary to common opinion and expectation, than any of those appearances themselves.*³

Relationerna mellan socialiteterna

Argumentet ovan är min huvudinvändning mot Asplunds elaborering av Tönnies distinktion: en commonsense distinktion med okontrollbar ideologisk barlast är inte möjlig att använda som fundament för sociologin. Den kommer alltid att leda till definatoriska och teoretiska svårigheter. Det besvärande med Asplunds *Essä* är emellertid att denna kritik inte räcker. Det finns andra sidor av hans heuristik i detta arbete som måste påtalas, som gör heuristiken irrelevant eller i varje fall svärfångad för normalvetenskapen.

Begreppens historiska laddning

Det som också gör det svårt, i varje fall för mig, att hantera distinktionen G/G är att den i Asplunds text inte ställs i relation till ett begrepps- eller problemhistoriskt perspektiv. Ur den rena heuristikens aspekt är ju detta inte nödvändigt, men avsaknaden medför en torftigare diskussion. De ansatser i denna riktning Asplund gör är små. Han nämner Hobbes och Smith och han anför en metafor från Comte. Detta räcker emellertid inte för det jag efterlyser. Asplund nöjer sig nämligen med att *identifiera distinktionen*, dold under en annan metafor, inte att *analysera relationen* mellan det Gemeinschaft och Gesellschaft står för, eller att analysera transformationerna av denna relation. Resultatet har bara blivit att en metafor – Hjertat/Förståndet – adderas till den fokuserade.

Kontrasten mellan det som Asplund pekar ut som den väsentliga si-

dan av G/G, kontrasten mellan det *artificiellt* sociala och det *naturligt* sociala har funnits med i den västerländska samhällsdiskussionen i varje fall sedan Hobbes och Rousseau, som av någon anledning inte alls nämns. Dessa intar ju diametralt olika ställningar till problemet, och det borde vara svårt att hantera Tönnies' distinktion om man helt bortser från dessa diskussioner. Läsaren blir inte klar över vilken fråga Tönnies försöker besvara eller vilket svar han försöker tillbakavisa, eller ens vilket svar han försöker tillhandahålla i avsaknad av ett sådant perspektiv.

Om man formulerar ovanstående ståndpunkter i termer av Tönnies' distinktion, är det påtagligt att Hobbes säger ungefär följande:

Utan "Gesellschaft" är "Gemeinschaft" strid intill självutplånande. Samhällets bestånd och historiens fortsättning förutsätter att "Gesellschaft" styr "Gemeinschaft".

Utan staten, lagarna, kontrakten finns det ingenting som hindrar människan i hennes ständiga begär efter makt. Människan är till sin natur såväl ett vilddjur som kan förmås att fungera "socialt" endast om hon tvingas till det, som en rationell kalkylerande varelse som kan erkänna sin natur och vidtaga mått och steg emot den. Den artificiella socialiteten är således en förutsättning för den naturliga, som utan denna förutsättning skulle upphäva sig själv.

Rousseau intog en diametralt annan position: den artificiella socialiteten är samhällets och historiens förbannelse och gift och måste brytas.

I den hittillsvarande historien har "Gesellschaft" dominerat och perverterat "Gemeinschaft" intill utplåning. Samhället kan bara garanteras om "Gemeinschaft" styr "Gesellschaft". Paradoxen i detta är att denna relation måste garanteras genom ett kontrakt.

Den skotska historiska skolan bröt mot båda dessa mer axiomatiska diskussioner, och påbörjade den analys som skulle resultera i en första formulering av den sociologiska kursen.⁴ Smith och de andra såg samhället utifrån två i grunden olika socialiteter, alltid närvarande och alltid påverkande varandra. De tog därmed också avstånd från de doktrinära ställningstagandena hos Hobbes och Rousseau. Två citat kan visa dess fundamentala kontrastering.

... government ... arose, not as some writers imagine from any consent or *agreement* of a number of persons to submit themselves to such or such regulations but from the *natural progress* which men make in society.⁵

... the regulations established ... proceeded from no *artificial* or complicated plans of legislation; but all were such as *occurred succesively* to the people for the supply of their immediate wants, and the removal of incidental inconveniences.⁶

Uppenbarligen kontrasterade skolan två slags socialiteter mot varandra:

- *Å ena sidan*: planerade, artificiella fenomen; en artificiell socialitet bestående av införda sociala rutiner; vad man i brist på en svensk formulering kan kalla *enacted routines*; och
- *å andra sidan*: naturliga, successiva, oavsiktliga fenomen, en organisk socialitet bestående av spontant rutiniserade beteenden och handlingar; *routinized acts*.

Det är uppenbart att även Comte kommer in i denna diskussion och det på flera sätt. Den distinktion mellan "Hjertat och förståndet" som Asp-lund hänvisar till ligger naturligtvis nära vissa aspekter av G/G. I rela-tion till distinktionen mellan artificialitet och naturlighet ligger emeller-tid en annan distinktion närmare, nämligen den mellan 'Ordning' och 'Förändring'. Den Comteska varianten av distinktionen artificiell/natur-lig är emellertid mer komplicerad eftersom man kan tala såväl om na-turlig som artificiell ordning och förändring.

Denna möjlighet tillåter flera kombinationer som kan relateras till Comtes utvecklingsschema för samhällen: upplysningen, Comtes hat-period, karaktiserades av en artificiellt upprätthållen, och därmed skör, ordning tillsammans med artificiella förändringar; genom revolutionen etablerades en mer naturlig ordning, men förändringarna i det över-gångsskede i vilket han levde är fortfarande artificiella; i det positiva stadiet kommer slutligen en naturlig ordning att kombineras med natu-rliga förändringar. Den kontrast Comte mest fokuserar i sin diskussion ligger i relationen mellan naturlig ordning och artificiell förändring; ge-nom artificiella ingrepp stör människan ständigt de naturliga sociala la-garnas utveckling, varför resultatet blir kaos.

Denna hafsigta digress har naturligtvis inget egenvärde utan är bara antydd som en möjlig bakgrund till Tönnies distinktion. Var i en sådan diskussion kommer Tönnies in? Vad är det han frågar efter och vari be-står hans bidrag? Är bidraget originellt eller ger han bara en sorts tysk klang till en redan i huvudsak avslutad diskussion?

Distinktionens interna relationer

På sidan 42 i boken diskuterar Asp-lund hur man ska se relationerna mellan G/G, hur de förhåller sig till varandra. Han formulerar dem ut-ifrån Tönnies i tre punkter:

1. Gemeinschaft och Gesellschaft är teoretiska begrepp eller kon-struktioner.
2. Som sådana är de två begreppsparen varandra strängt uteslutande.

3. Inget Gemeinschaft kan vara ett rent Gemeinschaft utan innefattar alltid också Gesellschaftspräglade inslag, och omvänt är ett Gesellschaft aldrig ett rent Gesellschaft utan innefattar alltid också Gemeinschaftspräglade inslag.

Asplund frågar sig med rätta hur detta kan gå ihop och avfärdar tanken att 1 och 2 ovan rör de *begreppsliga* konstruktionerna medan 3 skulle röra deras *sociala* gestaltningar. En sådan lösning vore alltför enkel hävdar han:

/Varför då alls göra de två begreppen varandra uteslutande? Varför inte anpassa begreppen efter verklighetens beskaffenhet? Om man anser sig veta att det ena alltid förekommer tillsammans med det andra, varför då teoretiskt konstruera det ena som olja och det andra som vatten? (s 72)

Denna diskussion förstår jag inte rent bokstavligt. Svarar han ja eller nej på frågan om begreppen ska anpassas efter verklighetens beskaffenhet? Det förhållandet att frågan överhuvudtaget ställs är i mitt tycke anmärkningsvärd. Tog man den på allvar, skulle ju detta onödiggöra såväl som omöjliggöra all form av teori – vad skulle exempelvis en kemist göra om man tog fasta på den ståndpunkten. I den sociala verkligheten är våra omedelbara föreställningar socialt delade och commonsensuella. Det Asplund därmed tvekar inför är om vi har någon anledning att lösa upp dessa, det vill säga analysera dem.

Asplunds lösning på problemet blir en sorts märklig kompromiss mellan ja och nej. Vi ska för det första inte nöja oss med att se samhället som blandning, ett "Gesellschaft" eller ett "Gemellschaft", vi ska vidhålla distinktionen. I så måtto svarar han nej på frågan om begreppen ska anpassas efter verklighetens beskaffenhet. Men han svarar också ja på den i så måtto att vi endast ska se samhället eller delar av samhället som det ena *eller* det andra, som helheter som i varje givet ögonblick av studium inte utgör en blandning.

Den lösning Asplund föreslår för att klara av dessa märkliga krav är att se tankefiguren G/G som en *fixeringsbild*, där betraktarens "ögon" kan växla mellan den ena och den andra konstruktionen, men där helheten lämnas intakt och inte utsätts för några upplösande dialytiska ingrepp. På denna punkt förstår jag inte Asplund alls, eller kanske snarare heller. Som redan påpekats fastslår han ju längre fram i *Essän* att "Gesellschaft är en marknad". Betyder då detta "är" att marknaden Gesellschaft kan, men inte behöver, "fixeras som" Gesellschaft. Betyder det i sin tur att Asplund skulle ställa upp på mina fyra teser ovan? Jag kan inte se annat än att denna tolkning av G/G *upplöser* distinktionen.

Än mer tydligt blir detta om man tar fasta på att distinktionen ju i första hand är formulerad, inte som den har diskuterats här, som en

synkron distinktion, utan som en *diakron* som delar in historien i ett Gemeinschaftsstadium och ett Gesellschaftsstadium och möjligtvis ett övergångsstadium i mitten, i vilket vi förmodligen befinner oss nu, och rentav som Asplund antyder, är på väg ut ur. Kan stadierna med andra ord mer eller mindre godtyckligt fixeras *som* det ena eller det andra. Jag kan inte tänka mig att Tönnies avsåg något dylikt, och jag förstår heller inte vad som ur detta perspektiv blir kvar av distinktionen.

Om man accepterar tanken att en fixeringsbild är en rimlig tolkning hamnar man också, som jag ser det, i en *strategiskt* olycklig position, som på sitt sätt upphäver heuristiken. Vad är det, för det första, för poäng med en fixeringsbild? Ögonen kan växla mellan gammal gumma och ung dam, för att använda den klassiska perceptionsbilden, gammal gumma – ung dam, gammal gumma – ung dam . . . Men sedan är det ju stopp, inget mer kan göras. Man kan ha vilken åsikt som helst om vad som är syftet med vetenskaplig analys, hur man kan berättiga vetenskap, men, oberoende av uppfattning, kommer man aldrig ifrån att vetenskap inte kan fungera om avgivna svar inte leder till nya frågor. Svårigheten här, som jag ser det, är att en fixeringsbild inte kan be upphov till nya frågor.

Huvudproblemet blir emellertid, givet denna lösning, att G/G endast i åskådarens huvud kommer att relateras till varandra, i allt övrigt är de orelaterade. Detta har konsekvenser på två olika sätt för en sociologi som skulle grundas på distinktionen. Den första konsekvensen skulle bli att den enda uppgift som tillställs den sociologiske analytikern är en *kategorisering*. Distinktionens teoretiska potentialitet är så att säga uttömd i och med att kategoriseringsfrågan är avklarad.

Direkt abstrus, för att använda ett av hans egna favorituttryck, tycker jag Asplund blir i sin rekommendation utifrån denna punkt: att lägga den ena bilden över den andra. Att detta har ett tänkt syntetiskt syfte är klart. Jag begriper bara inte hur man gör och framför allt inte vad man erhåller. Om Gemeinschaft och Gesellschaft är begreppsliga konstruktioner helt skilda från varandra måste man ju vid en syntes få en tredje sorts socialitet, eller ett tredje begrepp vid sidan av eller ovanför utgångsbegreppen.

Den andra konsekvensen kan relateras till diskussionen ovan om den skotska historiska skolan. Ett vidareförande av denna skolas distinktion ovan skulle utan vidare acceptera punkterna 1 och 2 men kräva en punkt 3 av helt annat slag än Asplunds förslag. Det Asplunds förslag innebär är ju att distinktionerna, genom att de är orelaterade till varandra, inte kan skapa någon dynamik. En alternativ punkt 3 skulle utgå från socialiteternas dynamik i den sociala verkligheten och ställa en helt annan teoretisk potential i utsikt än den som uppstår ur en fixeringsbild. Båda slagen av socialitet tenderar att komplettera sig själva genom

att utveckla eller generera den motsatta socialiteten.

Ena sidan av denna relation finns tydligt utsagd i den skotska historiska skolan. I nedanstående samtida utvärdering av deras insats ställs den organiska socialiteten mot den artificiella: *Gemeinschaft producerar Gesellschaft*.

Smith followed the plan that seems to be suggested by Montesquieu; endeavouring to trace the gradual progress of jurisprudence, both public and private, from the rudest to the most refined ages, and to point out *the effects of those arts which contribute to subsistence, and to the accumulation of property in producing correspondent improvements or alterations in law and government.*⁷

Den ena typen av socialitet tenderar därmed att generera den andra. Detta måste också, vad jag förstår, vara en möjlig tolkning av exempelvis den rad socialpsykologiska experiment som Asplund så uppslagsrikt och slutgiltigt diskuterat i en tidigare bok.⁸ Den konstruerade experimentssituationen ger upphov till spontan, organisk socialitet: *Gesellschaft producerar Gemeinschaft*.

Denna punkt öppnar även för en rad andra relationer som att den ena socialiteten kan *förändra* den andra etc. En bekant formulering av denna distinktion även om den är grov och missar en massa intressanta förhållanden är naturligtvis Marx' distinktion mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden, där spontana organiska sociala mönster kolliderar med konstruerade, artificiella sådana. Där fixeringsbildsrelationen med andra ord stänger av allt frågande öppnar i stället genereringsrelationen för en flod av nya frågor.

Men varför har då Asplund hamnat i denna konstiga position? Som jag ser det ligger skälet till detta i distinktionen G/G till skillnad mot distinktionen artificiell/organisk socialitet. Som vi konkluderade ovan är G/G en commonsense distinktion omöjlig att fästa i någon form av definition. I och med detta kan man inte diskutera om *Gemeinschaft* genererar *Gesellschaft* och omvänt. Tanken går helt enkelt inte att formulera, eftersom termerna drar med sig en sådan tyngd av konnotationer att vi inte kan se vad som händer. Det är ju också signifikativt för commonsense begrepp att de finns i huvudet på åskådaren, och att det är åskådaren som därmed helt bestämmer vad som händer och syns ute på fältet. Det ju för att motverka detta vi försöker oss på vetenskap.

Om klassifikationers fullständighet

De tre punkterna citerade ovan lämnar delvis läsaren undrande även på ett annat sätt, *en punkt tycks saknas i listan 1–3*. I termer av den skotska och av mig adopterade indelningen borde den formuleras på följande sätt:

Sociala fenomenen tillhör antingen kategorin artificiell socialitet eller organisk socialitet. Tertium non datur.

Hur förhåller sig G/G till detta? Är med andra ord icke-Gesellschaft detsamma som Gemeinschaft och icke-Gemeinschaft lika med Gesellschaft vad gäller sociala fenomen? Här blir Asplunds diskussion, för att låta uppsaliensisk, oklar. Jämför första och sista meningen i följande stycke:

Som ett system av konventioner, regler eller överenskommelser är Gesellschaft gränslöst och flyttar hela tiden fram sina positioner. Var och en strävar efter det som är till ens egen fördel och bekräftar andras handlingar endast i den mån som dessa kan befrämja ens egna intressen. Utanför ramarna för ingångna kontrakt råder potentiell fientlighet eller latent krig. (s 75)

Första meningen säger, vad jag förstår, att Gesellschaft består av ”konventioner, regler och överenskommelser”. Sista meningen talar, i Hobbeska termer, om vad som finns utanför Gesellschaft men vad är det för tillstånd och hur ska det hanteras visavi distinktionen? Är det Gemeinschaft eller är det naturtillståndet?

NOTER

¹ Tönnies *Gemeinschaft und Gesellschaft. Abhandlung des Communismus und des Sozialismus und des Sozialismus als empirischer Culturformen*, Leipzig 1887.

² Den jag ibland tycker bäst om är *Inledningen till strukturalismen*, 1973, vilken är helt annorlunda.

³ Smith *Essays on Philosophical Subjects*, ed. Hutton & Black, Edinburgh, 1795.

⁴ Björn Eriksson, *Samhällsvetenskapens uppkomst. En tolkning ur den sociologiska traditionens perspektiv*, Uppsala 1988.

⁵ Smith *Lectures of Jurisprudence*, The Glasgow ed. Oxford 1978, 207, min emfas.

⁶ Millar *An Historical View of the English Government, etc*, 3° London 1803, I:376, min emfas.

⁷ *ibid*, XI f, min emfas.

⁸ Johan Asplund *Det sociala livets elementära former*, Göteborg 1987.